ISSN 2616-6895

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

BULLETIN

of the L.N.Gumilyov Eurasian National University

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия **ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ**

2(123)/2018

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2018
Astana, 2018

Бас редакторы
п.ғ.д., проф.
А.А. Молдажанова (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (педагогика)	**Г.Ж. Менлибекова,** п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары (психология)	**А.Р. Ерментаева,** пс. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары (социология)	**Н.О. Байғабылов,** PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Иванова Г.П.	п.ғ.д. (Ресей)
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент (Ресей)
Кажгалиева А.	докторант (Қазақстан)
Калдыбаева О.В.	PhD (Қазақстан)
Колева И.	Докт. (Болгария)
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сунарчина М.М.	ә.ғ.д., проф. (Ресей)
Толеубекова Р.К.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	ә.ғ.д., проф. (Түркия)
Шайхисламов Р.Б.	ә.ғ.д., проф. (Ресей)
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 408 б.
Тел.: (7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Жауапты хатшы, компьютерде беттеген
Д.С. Байтлесова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы
Меншіктенуші: ҚР БжҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.
27.03.18 ж. № 17001-Ж -тіркеу куәлігі
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Тиражы: 40 дана
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: (7172)709-500 (ішкі 31432)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.
A.A. Moldazhanova (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief (pedagogy)	**G.Zh.Menlibekova,** Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (psychology)	**A.R. Yermentayeva,** Doctor of Psychological Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (sociology)	**N.O. Baigabylov,** PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Hayati Tufekcioglu	*Doctor of Sociology,* Prof. (Turkey)
Islamova Z.M.	Can. of Pedagogical. Sciences, Assoc.Prof (Russia)
Ivanova G.P.	Doctor of Pedagogical Sciences (Russia)
Kazhgaliyeva A.	Doctoral Candidate (Kazakhstan)
Kaldybayeva O.V.	PhD (Kazakhstan)
Khan N.N.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Koleva I.	Dr. (Bulgaria)
Seytkazy P.B.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Shaikhislamov R.B.	*Doctor of Sociology,* Prof. (Russia)
Shalgynbayeva K.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Sunarchina M.M.	*Doctor of Sociology*, Prof. (Russia)
Toleubekova R.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, prof.(Kazakhstan)
Urazbayeva G.T.	Doctor of Pedagogical Sciences, prof. (Kazakhstan)

Editorial address: 2, Satpayev str., of.408, Astana, Kazakhstan, 010008
Tel.: (7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Responsible secretary, computer layout:
D.S. Baytlessova

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National UniversityPedagogy. Psychology. SociologySeries
Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Registered by the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan. Registration number 17001-Ж from 27.03.18
Periodicity: 4 times a year
Circulation: 40 copies
Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: (7172) 709-500 (ext.31-432)

© *L.N.Gumilyov Eurasian National University*

Главный редактор
д.п.н., проф.
А.А. Молдажанова (Казахстан)

Зам. главного редактора (педагогика) **Г.Ж. Менлибекова,** д.п.н., проф. (Казахстан)
Зам. главного редактора (психология) **А.Р. Ерментаева,** д.п.н., проф. (Казахстан)
Зам. главного редактора (социология) **Н.О. Байгабылов,** PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Иванова Г.П.	д.п.н. (Россия)
Исламова З.М.	к.п.н., доцент (Россия)
Кажгалиева А.	докторант (Казахстан)
Калдыбаева О.В.	PhD (Казахстан)
Колева И.	Докт. (Болгария)
Сейтказы П.Б.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Сунарчина М.М.	д.с.н., проф. (Россия)
Толеубекова Р.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Уразбаева Г.Т.	д.п.н ., проф. (Казахстан)
Хан Н.Н.	д.п.н ., проф. (Казахстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	д.с.н., проф. (Турция)
Шайхисламов Р.Б.	д.с.н., проф. (Россия)
Шалгынбаева К.К.	д.п.н ., проф. (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 408
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Ответственный секретарь, компьютерная верстка
Д.С. Байтлесова

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Педагогика. Психология. Социология.
Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
Зарегистрировано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан. Регистрационный номер 17001-Ж от 27.03.18.
Периодичность: 4 раза в год
Тираж: 40 экземпляров
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: (7172)709-500 (вн.31-432)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

Әбілдина Ж.Қ., Молдумарова Ж.Қ., Молдумарова Ж.Е., Әлімқұлова Э.Ж., Әбілдина Р.К. Жаратылыстану ғылыми пәндерін виртуалдық шындық технологияларын қолдана отырып оқыту мәселесі................. 8

Абильгазиева Ж.К. Тұлғалық-әрекеттік тәсіл – тілдік пәндер оқыту модулінің бірыңғай бағыты 18

Абдыхалыкова А.М., Какимова А.Ж. Подкастарды пайдалану арқылы шет тілі сыныбын өзгерту 23

Ақбаева Г.Н., Сейлханова А.Е. Қазақстан үшін e-learning шынайы оқу үдерісі ме? 28

Алефиренко Н.Ф. Лексиканы оқытудың танымдық-дидактикалық негіздері: Мәселені баяндау........ 34

Аубакирова Г.Т., Володина Е.О., Калиева С.Н. Кәсіби шетел тілін үйренуге арналған тұлғалық -бағытталған тәсілі 42

Аубакиров Е.Б., Метин О., Тульбаева Р.Э. Интеллектум бағдарламасының заманауи дағдыларды қалыптастырудағы орны 49

Байбек А.Қ. Этносольфеджио курсындағы ауызша жұмыс түрлері халық әншілерін тәрбиелеудің негізгі жолы........ 55

Бурмистрова В.А., Исатаева М.С. Тілдік пәндер шеңберінде ғылыми-бағдарланған оқыту 63

Есенгалиева А.М., Сағымбаева Ж.Е., Искакова А.Р. , Молдахметова Г.З. Тыңдалымға оқытудағы жалпы қиындықтар...................... 70

Жолдасбекова С.А., Иманкулова Л.Б. Болашақ кәсіптік оқыту педагогының ғылыми зерттеушілік іс-әрекетін қалыптастыру мүмкіндіктері 78

Заклинская А.К. Хореографиялық оқу орындарында педагогтың кәсіби этикасының негізгі мақсаттары 83

Ибадуллаева С.Ж., Русанов А.М., Нургалиева А.А., Ауезова Н.С. Болашақ биолог мұғалімдердің өздігінен білім алу қабілеттерін интербелсенді 91

Калкеева К.Р. Өркениетті тұрғыдан қарау – қазақстандық қоғамның рухани жаңғыруы 99

Карманова Ж.А., Абылайхан С.М. Адамгершілік мәдениет түсінігі және маңызы 105

Кудышева А. А., Темиргалинова А. К. Жоғарғы оқу орнының студенттерінің дамуындағы көпмәдени ортаның рөлі ... 111

Мирза Н.В. Магзұмова Н.К., Қазіргі заманғы мектепті басқарудың инновациялары 115

Муликова С.А., Казимова Д.А. , Спирина Е.А. Жұмысқа орналастыру: жұмыс беруші және ЖОО-ның түлегінің қажеттілігін талдау........ 122

Рахметова Н.Б., Оспанбекова Г.Д. Болашақ мамандардың кәсіби шеберлігін өзіндік жұмыстарды орындау арқылы жетілдіру........ 131

Салиева А.Ж., Евнеева Г.О. Қазахстан республикасының жоғары оқу орнындағы студентерінің қазіргі әлеулетік белсенді дамуы 136

Толеубекова Р.К., Имашева Т.Б. Болашақ әлеуметтік педагогтың өзін-өзі дамытудың теориялық алғышарттары........ 146

Төребаева К. Ж., Мамбеталина А.С., Туребаева Ш.М. Жоғары оқу орны студенттерінің оқу үдерісіне бейімделу жағдайы 152

Уанбаев Е.К. Шығыс Қазақстан облысының аудандарындағы бұқаралық спорт жұмыстары дамуының әлеуметтік-экономикалық жайлары........ 162

Шолпанқұлова Г.К. Болашақ мамандарды кәсіби даярлаудағы интеграция мен дифференциацияның рөлі.......... 168

ПСИХОЛОГИЯ

Ерментаева А.Р., Аубакирова Ж.Қ., Исмагамбетова А.К. Бастауыш сынып оқушыларының тұлғалық дамуы 173

СОЦИОЛОГИЯ

Қалдыбаева О.В. Қазіргі заманғы Қазақстан жастарының дәстүрлі емес діни ұйымдарға қатынасы 178

Сабиров И.В., Байғабылов Н.О. «Халал» тағамының әлеуметтік тәжірибесінің әлеуметтік- тарихи аспектілері 188

Тажибаева Г. Қазақстанның әлеуметтік құрылымында собилдік бірлестіктің өзгерістері........ 191

CONTENTS

PEDAGOGY

Abeldina Zh.K., Moldoudarova Zh.K., Molmudarova Zh.E., Alimkulova E.Zh., Abeldina R.K. To the question of studying natural science disciplines using virtual reality technologies.. . 8

Abilgaziyeva Zh.K. The personal-activity method is a single direction of teaching language module 18

Abdykhalykova A.M., Kakimova A.Zh. Transforming foreign language classroom using authentic podcasts.............................. 23

Akbaeva G.N., Seilkhanova A.Ye. Is e-learning a real learning process for Kazakhstan? 28

Alefirenko N.F. Cognitive-didactic Bases of Teaching Vocabulary: To the statement of the issue.. 34

Aubakirova G.T., Volodina E.O., Kalieva S.N. Personally-oriented approach in teaching a professionally-oriented foreign language 42

Aubakirov Y.B., Metin O., Tulbayeva R.Y. The role of Intellectum program in formation modern skills 49

Baibek A.K. Oral forms of work in the course of Ethnosolfegio as a traditional principle of educating the national singers......... 55

Burmistrova V.A., Issatayeva M.S. Research-based learning within the framework of language disciplines 63

Yessengaliyeva A.M., Sagimbayeva J. E. , Moldakhmetova G.Z., Iskakova A.R. The common obstacles within listening comprehension: challenges and recommendations 70

Zholdasbekova S.A., Imankulova L.B. Possibilities for forming research activity of the future teacher of professional education.. 78

Zaklinskaya A.K. The main objectives of the professional ethics of the teacher in the choreographic educational institutions.... 83

Ibadullayeva S.Z., Rusanov A.M., NurgalievaA.A., Auezova N.S. Development of independent learning skills for future biology teachers through interactive learning technology 91

Kalkeeva K.R. Civilization approach - the potential of spiritual enrichment of Kazakhstan society... 99

Karmanova Zh.A., Abylaikhan S.M. The meaning and concept of moral culture 105

Kudysheva A. A., Temirgalinova A. K. The role of the polycultural environment in development of students of the higher education 111

Mirza N.V., Magzumova N.K. Innovations in the management of modern school 115

Mulikova S., Kazimova D., Spirina YE. Employment: analysis of needs of the employer and graduates of higher education... 122

Rakhmetova N.B., Ospanbekova G.D. Improving of professional skills for future specialist by self employed jobs.................. 131

Saliyeva A.Zh., Yevneyeva G.O. The current state of development social activity students in university in the republic of Kazakhstan.. 136

Toleubekova R.K., Imasheva T.B. The oretical background of professional self-development of the future social pedagogue ... 146

Turebayeva K.Zh., Mambetalina A.S.,Turebayeva Sh.M. Adaptation of students of higher educational institutions to the educational process 152

Uanbayev E.K. Social and economic preconditions for the development of mass sports of regions of Eastern Kazakhstan.. 162

Sholpankulova G.K. The role of integration and differentiation in the professional training of future specialists 168

PSYCHOLOGY

Yermentayeva A.R., Aubakirova Zh.K. , Ismagambetova A.K. The development of the students personality in primary school.. 173

SOCIOLOGY

Kaldybayeva O.V. Attitude of young people of modern Kazakhstan to non-traditional religious organization.............................. 178

Sabirov I.V., Baigabylov N.O. Socially - historical aspects of social practice of "halal" food 188

Tazhibayeva G. Changes in social structure of Kazakhstan after the soviet union collapsed 191

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

Абельдина Ж.К., Молдумарова Ж.К., Молдумарова Ж.Е., Алимкулова Э.Ж., Абельдина Р.К. К вопросу об изучении естественнонаучных дисциплин с применением технологий виртуальной реальности 8

Абильгазиева Ж.К. Личностно-деятельностный метод – единое направление обучения предметам языкового модуля 18

Абдыхалыкова А.М., Какимова А.Ж. Трансформация класса иностранного языка используя аутентичные подкасты........ 23

Акбаева Г.Н., Сейлханова А.Е. Является ли e-learning реальным процессом обучения для Казахстана?........ 28

Алефиренко Н.Ф. Когнитивно-дидактические основы обучения лексике: К постановке проблемы........ 34

Аубакирова Г.Т., Володина Е.О., Калиева С.Н. Личностно-ориентированный подход в обучении профессионально-ориентированному иностранному языку 42

Аубакиров Е.Б., Метин О., Тульбаева Р.Э. Роль программы Интеллектум в формировании современных навыков........ 49

Байбек А.К. Устные формы работы в курсе этносольфеджио как традиционный принцип воспитания народных певцов 55

Бурмистрова В.А., Исатаева М.С. Научно-ориентированное обучение в рамках языковых дисциплин 63

Есенгалиева А.М., Сагымбаева Ж.Е., Искакова А.Р., Молдахметова Г.З. Общие трудности при обучении аудированию 70

Жолдасбекова С.А., Иманкулова Л.Б. Возможности формирования исследовательской деятельности будущего педагога профессионального образования 78

Заклинская А.К. Основные задачи профессиональной этики педагога в хореографических учебных заведениях 83

Ибадуллаева С.Ж., РусановА.М., Нургалиева А.А., Ауезова Н.С. Развитие самостоятельных навыков обучения будущих учителей биологии с помощью интерактивной технологии обучения........ 91

Калкеева К.Р. Цивилизационный подход – потенциал духовного обогащения казахстанского общества........ .. 99

Карманова Ж.А., Абылайхан С.М. Понятие и значение нравственной культуры 105

Кудышева А. А., Темиргалинова А. К. Роль поликультурной среды в развитии студентов вуза 111

Мирза Н.В. Магзумова Н.К., Инновации в управлении современной школой 115

МуликоваС.А. , Казимова Д.А. , Е.А. Спирина Д.А. Трудоустройство: анализ потребностей работодателя и выпускника вуза........ 122

Рахметова Н.Б., Оспанбекова Г.Д. Совершенствование профессиональных навыков будущих специалистов посредством выполнения самостоятельных работ........ 131

Салиева А.Ж., Евнеева Г.О. Современное состояние развития социальной активности студентов в высшем учебном заведении в Республике Казахстан 136

Толеубекова Р.К., Имашева Т.Б. Теоретические предпосылки профессионального саморазвития будущего социального педагога........ 146

Туребаева К.Ж., Мамбеталина А.С.,Туребаева Ш.М. Адаптация студентов высших учебных заведений к учебному процессу........ 152

Уанбаев Е.К. Социально-экономические предпосылки развития массового спорта районов Восточно-Казахстанской области........ 162

Шолпанкулова Г.К. Роль интеграции и дифференциации в профессиональной подготовке будущих специалистов 168

ПСИХОЛОГИЯ

Ерментаева А.Р., Аубакирова Ж.Қ., Исмагамбетова А.К. Развитие личности учащихся в начальных классах........ 173

СОЦИОЛОГИЯ

Калдыбаева О.В. Отношение молодежи современного Казахстана к нетрадиционным религиозным организациям........ 178

Сабиров И.В., Байгабылов Н.О. Социально - исторические аспекты социальной практики «халяльной» пищи........ 188

Тажибаева Г. Изменения в социальной структуре Казахстана после Советского Союза........ 191

6. Stat'ya Glavy gosudarstva «Vzglyad v budushcheye: modernizatsiya obshchestvennogo soznaniya» [Article of the Head of State «A glance at the future: modernization of public consciousness»] Available at: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya. html [accessed 25.12.2017].
7. Vlasova Ye.A. Professional'noye samorazvitiye budushchikh sotsial'nykh pedagogov: monografiya [Professional self-development of future social pedagogues: monograph] (Nikolayev, Balashov, 2009).
8. Fatykhova A.L., Suleymanova F.M. Professional'no znachimyye kachestva sotsial'nogo pedagoga, obuslovlennyye yego deyatel'nost'yu [Professionally significant qualities of a social pedagogue, conditioned by his activity], Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal [International Scientific and Research Journal]29-32 (2012).
9. Vlasova Ye.A. Podgotovka budushchikh sotsial'nykh pedagogov k professional'nomu samorazvitiyu [Preparation of future social pedagogues for professional self-development]: avtorefer. … kand. ped. nauk. [Author's abstract ... cand. ped. sciences], SarGU, Saratov, 2012, 24 p.
10. Vlasova Ye.A. Usloviya professional'nogo samorazvitiya budushchikh sotsial'nykh pedagogov [Conditions for the professional self-development of future social educators], Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im.A.I. Gertsena [News of the Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen], **1** 66-69 (2007).
11. Strebkova N.S., Lizunova G.YU. Samorazvitiye budushchego pedagoga-psikhologa kak neobkhomoye usloviye yego professional'noy podgotovki v vuze [Self-development of the future teacher-psychologist as an essential condition for his professional training in the university], Mezhdunarodnyy zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya [International Journal of Experimental Education], 6, 24-26 (2014).
12. Yertarģynkyzy D. Zhoģary mektepte bolashak̦ əleumettík pedagogtardyŋ kəsíbi idealyn kalyptastyru zhүyyesí [The system of formation of professional ideal of future social teachers at the higher school]. Dissertatsiya PhD. - Almaty: Əl-Farabi at. K̦azҰU [The dissertation is PhD. - Almaty: Al-Farabi. KazNU], 2017. 152 p.

Сведения об авторах:
Толеубекова Р.К. – д.п.н., профессор кафедры «Социальная педагогика и самопознания», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.
Имашева Т.Б. – докторант кафедры «Социальная педагогика и самопознания», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.
Toleubekova R.K. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department «Social pedagogy and self-knowledge», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
Imasheva T.B. – Doctoral student of the Department «Social pedagogy and self-knowledge», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 15.81.21

К. Ж. Төребаева [1], А.С. Мамбеталина [2], Ш. М. Туребаева [3]
[1]Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан
[2]Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан,
[3]Қ.А.Ясауи атындағы Қазақ-Түрік халықаралық университеті, Түркістан, Қазақстан
(*E-mail:[1]Turebaeva_KJ@mail.ru, [2]mambetalina@mail.ru, [3]turebayeva_shynar@mail.ru*)

Жоғары оқу орны студенттерінің оқу үдерісіне бейімделу жағдайы

Аннотация. Құзіретті мамандарды дайындау қазіргі білім саласы алдында тұрған өзекті міндеттердің бірі. Болашақ маман студенттерді кәсіби және әлеуметтік жағынан дайындау жоғары оқу орнындағы оқу үдерісінде игерген білім, білік, дағдыларына тікелей байланысты. Жоғары оқу орнында оқу үдерісін меңгеріп, тұлғалық дамудың жүзеге асырылуында студенттердің бейімделу процесі маңызды.Студент - қоғамдағы өз орнын айқын табуға, болашақ дамудың бағыт – бағдарын жүйелі тани білуге ұмытылатын мәдениетті тұлға. Бейімделу - әлеуметтік тәжірибелерді меңгерту процесінің тарихи белгіленуі,тұлға әлеуметтенуінің бір құрылымы ретінде анықталады.Студенттің бейімделуі – психологиялық тұрғыдан күрделі динамикалық процесс. Ол жаңа әрекетті меңгеруге байланысты студенттің тұлғалық қасиеттерінің және әлеуметтік орнының өзгеруіне әсер етеді.Студенттердің кәсіби, әлеуметтік әрекеті олардың жоғары оқу орнында игерген білім, білік, дағдылары негізінде қалыптасады.

Түйін сөздер. Студент, құзірет, бәсекелестік, бейімделу, оқу үдерісі, дидактика.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Білім мен ғылымды өз дәрежесінде меңгерген елдер ғана әлемдік дамудың алдында, озық тұсында болады. Елімізді барынша дамытатын негізгі күш бүгінгі, жастар» - деп атап көрсеткен болатын [1]. Заман талабына сай білім мен тәрбие беру, оның мазмұны мен мақсатын, қағидалары мен міндеттерін қайта қарастырып, жаңарту қажеттігі күн сайын артып келеді.

Бұл жоғары оқу орындарының алдына құзіретті маман даярлау мен бәсекелестік талаптарының жаңа міндеттерін жүктейді.

Құзыретті маман даярлау - бұл жинақталған білім, тәжірибе, құндылықтар мен бейімділіктерге негізделген іс-әрекет. Осы өлшемдер негізінде болашақ маман тұлғасын қалыптастыру, олардың кәсіби қызметке, инновациялық іс-әрекетке даярлығын және өздігінен білім алу, жеке мәдениетін дамыту мазмұнын қамтиды.

Болашақ мамандарды дайындауда студенттердің кәсіби және әлеуметтік әрекеті олардың жоғары оқу орнындағы оқу үдерісінде игерген білім, білік, дағдыларына тікелей байланысты. Жоғары оқу орнында оқу үдерісін меңгеріп, тұлғалық дамудың жүзеге асырылуында студенттердің бейімделу процесі маңызды.

Бейімделу - әлеуметтік тәжірибелерді жаңғырту мен меңгерту процесінің тарихи белгіленуі студенттерді әлеуметтенуінің бір құрылымы ретінде анықталады. Зерттеуші ғалым А.А. Реан тб.өз еңбектерінде ЖОО-ғы оқу үдерісіндегі алғашқы кезең студенттің алдағы өмірдегі жолын анықтайтын шешуші кезең ретінде қарастырады [2].

Студент - қоғамдағы өз орнын айқын табуға, болашақ дамудың бағыт – бағдарын жүйелі тани білуге ұмытылатын мәдениетті тұлға.

Студентті тұлға ретінде төмендегідей үш жағынан сипаттауға болады:

1. Психологиялық жағынан тұлға қасиеттерінің өзара бірлігін көрсетеді, яғни, темперамент, мінез, қабілеттің бірлікте дамуы, психологиялық жағдай және пайымдаулардың дамуға әсер етуін көрсетеді. Сондықтан жеке студентті зерттеу барысында әр адамның өзіндік ерекшелігін, оның психологиялық жағдайы мен қасиетін ескеруді түсіндіреді.

2. Әлеуметтік тұрғыда, студенттің белгілі бір әлеуметтік топқа, ұлтқа, жататындығына байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар және оның мәнін түсінуі, байланысы мен орны қарастырылады.

3. Биологиялық тұрғыда, студенттің жоғары жүйке қызметінің типін, анализаторлардың құрылысын, шартсыз рефлекстердің, инстинктерінің, физикалық күшін және т.б. ерекшеліктерін қарастырады. Биологиялық даму тұқым қуалаушылық және туа біткен нышандарға байланысты болғанымен, ол белгілі бір жағдайларда өмір сүру шарттарына байланысты өзгеруі мүмкін.

Тұлға ретінде студенттің мұндай қырларын зерттеу оның білім сапасы мен психологиялық мүмкіндіктерін, жас және тұлғалық ерекшеліктерін ашуға көмектеседі.

Студенттің жас кезеңібиологиялық, психологиялық, әлеуметтік дамуға негізделген, адамның ең жоғарғы нәтижеге қол жеткізетін шағы болып табылады.

Егер студентті жеке тұлға ретінде зерттейтін болсақ, бұл адамгершілік және эстетикалық сезімдердің белсенді даму, адам мінезінің қалыптасу және орнығу кезеңдері, ең негізгісі, адам бойында азаматтық, кәсіби-еңбек және т.б. әлеуметтік рольдердің берік қалыптасатын кезеңі болып табылады. Бұл кезең «экономикалық белсенділік» кезеңнің басталуымен де тығыз байланысты. Демографтар «экономикалық белсенділік» кезеңі деп адамның дербес өндірістік қатынасқа түсуін, еңбек жолының басталуын және отбасы құруын айтады.

Осы жас шағы студент тұлғасының құндылық бағыттылығы мен кәсіби-мүмкіндіктердің өсуі, қабілеттілік деңгейінің белсенді қалыптасуы, мінезі мен интелектісін қалыптастырудың негізгі кезеңі ретінде ерекшеленеді [3].

Студенттік кезең - интеллектуалдық және дене дамуына әсер ететін көптеген факторлардың пайда болуымен де ерекшеленеді. Бір жағынан, дамылсыз артып келе жатқан шығармашылық мүмкіндіктер, интеллектуалдық және дене күштерінің дамуы студенттің сыртқы бейнесінің өзгеріске түсуімен қатар келеді. Бұл жас кезеңінде тұлға зерделік, динамикалық өзгерістеріне байланысты өзгеріп отырады. Сол себепті, оқу-тәрбие жұмыстарының қандай формалары болса да осы ерекшеліктерді есепке алуды қажет етеді.

Жоғары оқу орындарында оқу кезеңі жастықтың екінші кезеңімен немесе кемелденудің бірінші кезеңімен сәйкес келеді және тұлғалық ерекшеліктердің орнығуындағы қиындықтарды білдіреді. Бұл кезеңдегі адамгершілік дамудың өзіне тән ерекшелігі ретінде тәртіптің саналы мотивтерінің ұлғаюын айтуға болады. Осы шақта жоғары сыныптарда толық меңгерілмеген алдына мақсат қоя білу, табандылық, қайсарлық, дербестік, ынталылық, өзін-өзі ұстау сияқты қасиеттер біршама орнығады, мораль мәселелеріне деген қызығушылықтары артады (мақсаттар, өмір сүру, махаббат, парыз, сенім және т.б.).

Мектеп жасынан студенттік кезеңге өту кезеңі қиыншылықтарға және дағдылы өмірлік қатынастарды өзгертуге әкеледі. Бұл қайшылықтар әлеуметтік-психологиялық сипатқа ие болады. Оған студенттің интеллектуалдық және дене күшінің шарықтауы, оның өспелі қажеттілігін қанағаттандырудағы уақытының жетіспеуі мен экономикалық мүмкіндіктерінің шектеулілігі арасындағы қайшылықты жатқызуға болады. Егер жоғары сыныптағы мектеп оқушысының қызығушылығы сан алуан болса, студенттің қызығушылығы кәсібиленген, яғни бір жағынан тарылған, ал екінші жағынан таңдаған саласы бойынша кеңейтілген сипат алады.

Әлеуметтік-психологиялық жағынан алғанда студенттер қауымы жоғары білім деңгейін қажетсінуімен, мәдени белсенділігімен және танымдық әрекетінің жоғарылығымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, студенттер қауымы - әлеуметтік белсенділігі жоғары, интеллектуалдық және әлеуметтік кемелденуі үйлесімді сәйкестірілген топ болып табылады. Студенттердің осы ерекшелігі негізінде оқытушының оған педагогикалық пікірталастағы тең әріптесі, қызығушылығы мол тұлға ретіндегі көзқарасы болуы керек [4].

Тұлғалық-шығармашылық көзқарастың арнасында студент педагогикалық әрекеттестіктің белсенді қызметін өз бетінше ұйымдастыра білетін субъект ретінде қарастырылады. Оған нақты кәсіпке бағытталған міндеттерді шешуге арналған танымдық және коммуникативтік белсенділік тән. Студенттер үшін оқудың негізгі бағыты контекстік болып табылады.

Тәжірибе көрсеткеніндей, жастарды тәрбиелеуде жоғары жетістікке тек оқыту мен тәрбие бірлігі арқылы ғана қол жеткізуге болады, сондықтан оқытушыларға оқыту үдерісін өткізуге дайындалумен қатар, студенттерді тәрбиелеуде өзінің жеке тәсілдерін қалыптастыру маңызды фактор болып табылады. Жастардың қызығушылығы қазіргі ғылым мен техниканың өркендеуінің арқасында шексіз ақпараттар көлемінің өсу себебімен күрделеніп келеді, сол себепті, студенттерге қойылатын талап та әртүрлі. Дегенмен, осы талаптардың негізгісі тәрбие, оқу үлгерімі және қоғамдық жұмысты ұштастыру болып табылады.

Студенттердің ғылыми тұжырымдары, батыл пікірлері, олардың ғылыми өсуіне, моральдық бейнесіне, білім алуы мен қоғамдық жұмысына, өндірістік тәжірибесі және т.б. міндеттеріне қатысты екендігін әрбір оқытушы ескеруі керек.

Алғашқы курстарда жас адамның оқуға, болашақ мамандыққа деген көзқарасы қалыптасады, өзін-өзі тану белсенділігі артады. Болашақ маманның тұлғалық қалыптасуы басталады. Осы жағдайда студент бейімделудің екі жағын меңгереді: білім алу және әлеуметтік-психологиялық бейімделу. Бірінші жағы - оқу үдерісінің сипатына, мазмұнына, жағдайына, ұйымдастырылуына бейімделу болса, екінші жағы - академиялық топқа және қарым-қатынасқа бейімделуі, жеке мінез-құлық стилі мен жолдастарымен қатынасын қалыптастыруы.

Жоғары мектеп жағдайына студенттердің бейімделу проблемалары 60-80 жылдары кеңінен зерттелінді. Зерттеулер бейімделу процесінде кездесетін қиындықтарды анықтауға және оларды түзету бағытында болды. Зерттеуші ғалымдар Кондрашева Л.В., Демина Л.Д. пікірінше, ЖОО-ғы оқыту үдерісінде бейімделудегі негізгі қиындық- студенттердің дәрісті тыңдау, конспектілеу, әдебиеттерді негізге ала отырып конспектілеу, өз бетінше қажетті әдебиеттерді іріктеу, өз бетінше тоериялық материалдарды талдап, жинақтау біліктерінің болмауымен байланыстырады [5].

Өткен ғасырдың 70-80 жылдары бейімделу процесінің 1 - 4-курс аралығында өзгеру динамикасын бірқатар ғалымдар зерттеді Зерттеушілер ЖОО- ғы оқу процесіне студенттерді бейімделуінде негізгі екі бағыттыатап көрсетті.Бұл біріншіден, ЖОО-на бейімделу, екіншіден – таңдаған мамандығына бейімделу процесі. Бұл жағдайларда бейімделу процесінің жүруі төмендегі себептері анықтады: тұлғаның кәсіптік бағдары;ЖОО-ғы оқу үдерісі ұйымдастырылуның шарттарын білу;студент бойында кәсіби маңызды қасиеттердің болуы; студенттің оқу үдерісіне деген қатынасы;болашақ кәсіби әрекетіне қарым-қатынасы. Сонымен қатар, зерттеуші ғалымдар бейімделу процесіне әсер етуші факторлармен қатар, ЖОО-ғы оқу үдерісіне бейімделудің мына аспектілерін бөліп көрсетті:әлеуметтік – педагогикалық: жаңа дидактикалық жүйеге икемделу;әлеуметтік-психологиялық: жаңа ұжымдағы жаңа статусқа сай әлеуметтік тәртіпті игеру;мотивациялық-тұлғалық: оқу - танымдық мотивтерін және болашақ мамандығына сай тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру.

Осылайша 60-80 жылдардағы бейімделу процесін зерттеу нақты фактілермен, бейімделуге әсер етуші факторлардың анықталуымен ерекшеленді. Ал, 90-жылдары студенттердің ЖОО-ғы

оқу үдерісіне, жаңа өзгерістерге бейімделу жағдайлары зерттеген. Ғалымдар еңбектерін ЖОО-на бейімделу процесінде студенттің тұлғалық ерекшелігінде болатын өзгерістерді зерттеуге бағыттай отырыптөмендегідей анықтама берген: «бейімделу процесі- студент өмірі бейнесінің құрамдас бөлігі»[5]. Алайда, бұл анықтама ЖОО-ғы оқу үдерісіне студенттердің бейімделу процесінің мәнін нақты аша алмайды.

Студенттердің оқу үдерісіне бейімделуі тұлғаның сыртқы ортаға бейімделуі негізінде жаңа тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуымен, жаңа жағдайларға сай өсу динамикасының тепе-теңдігін сақтауымен байланыста қарастырылды.

Бейімделудің басқа да күрделі процестер секілді өз динамикасы бар. Зерттеушілербұл мәселені шешуде «бейімделу бір күнге де үзілмейді, ал жағдайлар үнемі өзгеріп отырады»- деген бағытта қарастырады. П.Ф. Головатыйдың пайымдауынша, бейімделу процесі- студенттік шақтың барлық кезеңін қамтитын өзгермелі процесс[6].

Л.Д. Столяренко студенттің ЖОО-ғы оқу процесіне бейімделуін бірнеше кезеңдерге бөледі.

1. Бірінші кезең – студенттің ЖОО-ны жағдайына енуі. Бұл кезеңде ЖОО-на оқуға түскен жас адам бойында өз-өзіне деген сенімділікпен жаңа қызықты өмір сүруді жоспарлау арасындағы қарама-қайшылықтардан тұрады. Бірінші курс студенті кешегі мектеп түлегі болғандықтан әлі де болса өзіне деген көңіл бөлуді, оған басқалар тарапынан қамқорлықты қажет етеді, бұл аталған қажеттіліктер қанағаттандырылмағандықтан, ол өз бойында қиыншықылықтар кездеседі. Бұл жайттар тұлға бойында алаңдаушылықтар туғызуымен қатар, студенттердің тең жартысы дерлік уақыттың жетіспеушілігіне шағым жасауы жиі кездеседі. Бірінші кезеңнің соңына қарай өзіне және айналасындағыларға деген қанағаттанбаушылық, шаршағыштық, ашушаңдық байқала бастайды.

Екінші кезең-студенттің өзі таңдаған мамандығына, іс-әрекетіне деген көңіл толмаушылығы. Дегенмен де оқыту процесіндегі кездесетін жаңа ұғымдарды, білім, білік, дағдыларды меңгеруі, өзбетінше жұмыс жасаудың жаңа әдіс-тәсілдерін игеруі негізінде айналасындағыларға, таңдаған мамандығына, студенттер ұжымына икемделе бастайды. Студенттік өмірдің жаңа құрылымына, жаңа қарым-қатынас жасау формаларына, бос уақытты тиімді пайдалана білуге икемделіп, әлеуметтік маңызды тұлғалық қасиеттері қалыптасады. Дара тұлғалық деңгейге көтеріледі. Үшінші кезең-әлеуметтік ролі нақтыланып, қарым-қатынас жасау шеңбері тұрақталып, кәсіби бағыттағы қызығушылығы біршама тұрақтанады. әлеуметтік және кәсіби маңызды қасиеттері қалыптаса бастайды. Бұл кезеңдегі негізгі өзгерістер әлеуметтік-психологиялық бағытта болады. Осылайша тұлғаның ЖОО-на бейімделуі бір-бірімен жалғасып жатқан кезеңдерден тұратындығы анықталды[6].

ЖОО-да тұлға әр түрлі күрделі мәселелерге кездеседі: оқу және қарым-қатынастың жаңа жағдайларына, оқу үдерісінің талаптарына бейімделу мен материалдық- тұрмыстық мәселелерді шешу. Бірінші курс студенттерінде бұл кезең қоршаған ортаның әлеуметтік жағдайларын түйсінумен байланысты өтеді. Бірінші курс студенттерінің жаңа жағдайларға бейімделуі кешенді сипатта болғандықтан оны зерттеу әр түрлі тұрғыда қарастырылады. Осы айтылғандарға сай бейімделген студенттердің негізгі өлшемдерін бөліп көрсетуге болады:

-таңдаған мамандығы бойынша білімді қажетті деңгейде меңгерудің қажеттігін түсінуі;

- жас ерекшелігіне сай ЖОО-ның талабын орындауға дайындық деңгейі;
- оқу әрекетінің нәтижелілігіне студенттің эмоциялық жағдайының әсері;
- студент пен басқа ұжым мүшелері арасында шиеленістің болмауы.

Дегенмен де бұл анықталған мәселелер кейбір студенттерде бірінші курсты аяқтағанша шешілмейді, ал кейбір студенттерде ол ЖОО аяқтағанша шешімін таппайтын мәселелердің бірі ретінде қалып қояды. Балуев С.И өз еңбектерінде студенттердің әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне ЖОО-ғы нақты жағдайлар мен таңдаған мамандығына деген қызығушылық арасындағы байланыстың болуы әсер етеді деп көрсетеді[7].

Бірқатар зерттеушілер ЖОО-ғы барлық әрекет түрлерін игеруіне, оқу үдерісіне толыққанды енуіне, жаңа жағымды тұлғалық қасиеттерінің пайда болуына, тұлғааралық қарым-қатынасқа негізінде жеке тұлғаны қалыптастыру бағытындағы әдіснамалық- теориялық зерттеулеріне негізделген[8]. .

Сонымен қатар, Зотова О.И., Кряжева И.К. студенттердің ЖОО-ғы оқу процесіне бейімделуде негізгі қиындық жаңа оқу үдерісінің ұйымдастырылуы және оқу пәндері жүйесінің көп түрлілігінде

бейімделуде студенттің интеллектуалдық белсенділігі маңызды роль атқарады деп көрсетіп, бейімделуді дидактикалық және әлеуметтік –психологиялық деп бөліп қарастырады.

Студент тұлғасының бейімделу мәселелері С.М. Жакуповтың оқыту үдерісіндегі тұлғаның оқу әрекетін дамытуға бағытталған қағидалары, Ж.И. Намазбаеваның қарым-қатынас негізінде жеке тұлғаны қалыптастыру бағытындағы әдіснамалық- теориялық зерттеулеріне негізделген[8].

негізінде жеке тұлғаны қалыптастыру бағытындағы әдіснамалық- теориялық зерттеулеріне негізделген[8]. .

Сонымен қатар, Зотова О.И., Кряжева И.К. студенттердің ЖОО-ғы оқу процесіне бейімделуде негізгі қиындық жаңа оқу үдерісінің ұйымдастырылуы және оқу пәндері жүйесінің көп түрлілігінде деп көрсетті. Зерттеушілер өз еңбектерінде студенттің жоғары оқу орнына бейімделуі екі компоненттен тұратындығын көрсеткен:

- кәсіби бейімделу, яғни, бұл-оқу үдерісінің ұйымдастырылуына, жағдайларына, мазмұнына икемделуі мен оқу және ғылыми жұмыстарда өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру;
- әлеуметтік-психологиялық бейімделу-тұлғаның ұжымға, ондағы қарым-қатынасқа икемделе отырып, өзіндік стилін өңдеуі.

Студенттің жоғары оқу орнындағы оқу үдерісіне, жағдайларға бейімделуінің негізгі үш форма арқылы анықталады:

1. формальды бейімделу - жаңа қоршаған ортаға студенттің танымдық-ақпараттық икемделуі;
2. қоғамдық бейімделу – студенттер қауымына кіріктіру және осы топтардың ЖОО-ның студенттер тобына кіріктіру процесі;
3.дидактикалық бейімделу – ЖОО-ғы жаңа оқу әдіс-тәсілдеріне, оны ұйымдастырудың жаңа формаларына студенттің дайындығы ретінде танылады[10].

Т.Б. Соломатина өз зерттеулерінде студенттердің кәсіби білім алуға әлеуметтік бейімделуінің негізгі өлшемдері мен көрсеткіштерін қарастырған (1-кесте).

1-кесте

Студенттердің кәсіптік білім алуға әлеуметтік бейімделуінің негізгі өлшемдері мен көрсеткіштері

Бейімделу аспектілері	Өлшемдері	Көрсеткіштері
Дидактикалық	Жалпы ғылыми білім және біліктерді қалыптастыру мен өзбетінше даму негіздері	Кәсіби білім алу үшін белгілі білімді меңгеру мүмкіндігі және қажеттілікті түсіну.
Әлеуметтік– психологиялық	Жеке тұлғалық қарым-қатынас мәдениеті мен коммуникативті мәдениетін қалыптастыру	1. Жанжалсыз тәртіп. 2. ЖОО-ның қоғамдық өміріне қатысуға деген ниеті, тілегі. 3. Оқытушылармен, группаластарымен қарым-қатынасқа қанағаттану.
Кәсіби	Таңдаған мамандығының дұрыстығына сену	1. Арнаулы пәндерге деген қызығушылығы. 2. Мамандықты игеруге деген талпыныс және мансапқа ұмтылыс. 3. Өндірістік тәжірибе барысында кәсіби іс-әрекетінің жетістігі.

Ғалымдардың пікірлерін ескере отырып, ЖОО-ғы студенттердің бейімделуі тек қана оқу процесіне икемделу ғана емес, өмірдің жаңа жағдайларына, таңдаған мамандығына икемделу секілді кең мағынада қарастырылатындығын байқауға болады.

ЖОО-ғы оқу процесінің жетістігі студенттердің өз бетінше жұмыс жасай білу деңгейі мен жауапкершілігіне тығыз байланысты. Сондықтан да студенттердің бейімделуін зерттеу жоғары мектеп мәселелерін шешудің негізгі бір бағыты ретінде қарастырылады Бейімделу- жоғары мектептегі үлгерім сапасын арттырумен тығыз байланыстағы мәселелердің бірі.

Статистика бойынша студенттердің жоғары оқу орнына бейімделуі күрделі әлеуметтік құбылыс дей отырып, студенттердің көпшілігі ЖОО-на мүлдем бейімделе алмайды, кейбірлері оқу жылының аяғына дейін бейімделе алмайды, кейбірлері 3-курстың аяғына дейін қиындықты сезінеді деп көрсеткен. Демек, студент ЖОО-на бейімделуі өте күрделі, біраз уақытты қажет ететін процесс деп қорытынды шығаруға болады.

Студенттің бейімделуі – психологиялық тұрғыдан құбылмалы күрделі динамикалық процесс, жаңа әрекетті меңгеруге байланысты тұлғалық қасиеттерінің, әлеуметтік статусының өзгеруіне әсер етеді. Студенттің жоғары оқу орнындағы оқу процесіне бейімделуін ғалымдар түрлі аспектіде қарастырады: әлеуметтік-педагогикалық аспект, психологиялық аспект, дара-психологиялық, психофизиологиялық.

Кейбір зерттеуші ғалымдар студенттің бейімделуінің тұтас және күрделі процесс ретінде оның іске асуының бірнеше деңгейлерін қарастырады:

-психологиялық деңгей, бұл деңгейде тұлғаның қасиеті мен психологиялық процестерге белгілі орын беріледі;

-психофизиологиялық деңгей, бұл деңгейде психофизиологиялы процестерге көңл бөлінеді;

-әлеуметтік деңгей, бұл деңгейде студенттің әлеуметтік мақсаттарды, құндылықтарды меңгеру меңгеру динамикасы, ЖОО-ның әлеуметтік маңызын түсінумен байланысты;

-әлеуметтік-психологиялық деңгей, бұл деңгейде тұлғааралық, этникааралық қарым-қатынастың оқу процесіне әсері [11].

Студент жоғары оқу орнында тек қана негізгі екі әрекетке бейімделеді деген пікір бар, олар: таным сферасы ретінде оқу әрекетіне, және қарым-қатынас сферасы ретінде коммуникативтік әрекет. Осылайша бейімделудің екі түрі бөлініп көрсетіледі: дидактикалық (оқу) және әлеуметтік-психологиялық (коммуникативтік). Дидактикалық бейімделу барысында студент бойында жоғары оқу орнынындағы оқу процесіне сәйкес оқу қызметіне сай жаңа дағдылар, қиындықты жеңе білу білігі қалыптаса бастайды [12].

Коммуникативті бейімделу барысында студент оқытушылармен, өз тобындағы басқа студенттермен қарым-қатынасы тұрақтала бастайды, қарым-қатынастың формальды және формальды емес түрлері қалыптасады.

Студенттің жоғары оқу орнына бейімделуін зерттей келе бейімделу белгілі бір кезеңдерден тұратынын атап көрсеге болады. Әр кезеңнің өзіндік ерекшелігі, сипаты, маңызы бар. Яғни бейімделудің жетістігі әр кезеңнің тиімділігіне байланысты.

Сонымен,студенттің жоғары мектептегі оқу процесіне бейімделуіне әсер ететін негізгі факторларды атап көрсетуге болады:

- әлеуметтік – демографиялық (ЖОО-ны түскенге дейінгі әлеуметтік статусы, студенттің демографиялық ерекшелігі, таңдаған мамандығы бойынша еңбек стажы);
- психологиялық (айқын көрінетін кәсіби бағыттылық);
- әлеуметтік есею факторы (фактор социальной зрелости) (белсенділік, өзбетінділік, жауапкершілк, өзін-өзі бақылау деңгейі);
- психологиялық-педагогикалық (мінез-құлқының бағыттылығы, оқытушының кәсіби әрекетінің кәсіби деңгейі);
- педагогикалық (оқу материалының мазмұны және оны жеткізу әдісі).

Студенттің жоғары мектептегі оқу процесіне бейімделуін зерттеуге арнаған ғалымдардың еңбектеріне талдау жасай отырып, бейімделу процесіне әсер етуші факторларды екі топқа бөліп қарастыруға болады: әлеуметтік және даралық-тұлғалық.

Әлеуметтік факторлар. Бейімделу процесі-бұл жаңа әлеуметтік жағдайларға енуге икемделуі. Студент, жаңа ортаға ене отырып, ол екі әлеуметтік топ факторларының әсерінде болады: ЖОО-нан тыс әсер етуші факторлар және ЖОО-ны жүйесінде әсер етуші факторлары.

ЖОО-нан тыс әсер етуші факторлар тобына кең көлемдегі құбылыстарды қарастыруға болады: макроәлеуметтік факторлар (мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуы, жастардың бос уақытының дұрыс ұйымдасуына себеп болатын әлеуметтік мәдени жағдай); микроәлеуметтік факторлар (отбасылық тәрбиенің ерекшелігі – оның ішінде әлеуметтік және коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға негіз болатын этникалық тәрбие; тұлғалық қалыптасуына әсер ететін отбасының құрамы, т.б.).

Біз өз зерттеулерімізде студенттің ЖОО-на бейімделуіне әсер ететін негізгі әлеуметтік факторларды төмендегідей топтастырдық.

1. Социумдық:

- өмірдің этномәдени ерекшеліктері;
- діни көзқарастар мен позициялар.

2. Отбасына байланысты факторлар:
- әлеуттік шығу тегі;
- отбасындағы өзара қарым-қатынас.

Кейбір зерттеуші ғалымдар студенттің жоғары мектептегі оқу процесіне бейімделу бірінші курстың аяғында оқу әрекетіне, жаңа оқу формаларын меңгерумен аяқталады деп есептейді. С.В. Васильева өз зерттеулерінде бейімделу екінші курстың аяғында аяқталады деп есептейді. И.А. Аливердиеваның зерттеулерінде бейімделудің кезеңдерін төмендегідей көрсетеді: бірінші курста бейімделу танымдық қабілеттерін қамтамасыз етеді; екінші курста тұлғаның еріктік қасиеттер бейімделеді, үшінші курста кәсіби қасиеттерге икемделеді.

Бұл тұжырымдарға сай студенттің ЖОО-на бейімделуі-бірінші курста әлеуметтік мотивтерге тәуелді болса, үшінші курста кәсіби қызығушылығына байланысты деген қорытынды жасауға болады.

Осылайша көптеген ғалымдар ЖОО-ғы оқу үдерісіне студенттің бейімделуі оқу процесінде кездесетін қиындықтарды жеңуге, ондағы эмоциялық ахуалға байланысты екенін өз зерттеулерінде атап көрсеткен.

Бұл кездесетін қиындықтар объективті болуы мүмкін, ол жағдаятқа тәуелді емес оқу-дидактикалық материалдың сапасыз қамтамасыз етілуі, тұрмыс жағдайының төмендігі, оқытушылар тарапынан көңіл бөлінбеуі.

Бірінші курс студенті үшін объективті қиындықтар мыналар болуы мүмкін: сабақ сұраудың жаңа жүйесі, оқытудың дәрістік формасы, оқу материалын міндетті түрде конспектілеу, сабақ үлегерімін бақылаудың жаңа формасы, оқу жұмысын ұйымдастырудағы өз бетінше жұмыс, машықтану және зертханалық сабақтың көлемінің көптігі.

Кездесетін кейбір қиындықтар студенттердің тұлғалық ерекшелігіне, әрекетіне байланысты болады. Бұл қиындықтар субъективті сипатта болады, яғни, өз іс-әрекетін тиісті деңгейде ұйымдастыра алмауы, еріктік қасиеттерінің қажетті деңгейде дамымауы т.б. Кездескен объективті және субъективті қиындықтар негізінде жоғары мектептегі оқу үдерісіне қойылатын талаптар мен студент мүмкіндігі арасындағы сәйкессіздікке соқтырады, бұл бейімделу жағдайын туғызады.

Студенттің бейімделу нәтижесі негізгі екі түрлі факторға немесе жағдайға тәуелді, олар: сыртқы, студенттің тұлғасына тәуелді емес немесе объективті; ішкі, тұлғаның даралық ерекшеліктеріне байланысты немесе субъективті.

Сыртқы факторларға зерттеуші ғалымдар оқытудың әлеуметтік сипатын, топтағы психологиялық ахуалды, бірлік деңгейін, студенттердің өзара қарым-қатынас сипатын, оқытушылардың студенттермен қарым-қатынасы стилін жатқызады.

Сонымен қатар, студенттің танымдық әрекетке бейімделуінің сыртқы факторларына оқытушының әдістемелік білігін қарастырады, студенттің бейімделуінің жетістігі оқытушының жобалаушылық (проектированных), құрастырушылық (конструктивных), ұйымдастырушылық, гностикалық білігінің қалыптасуына байланысты деген тұжырым бар.

Кейбір авторлар коммуникативті бейімделудің сыртқы факторларын арнайы қарастырып, студенттердің бейімделуіндегі қиындық оқытушылармен қарым-қатынасқа түсуінде туындайды деп тұжырымдайды. Сонымен бірге студенттік топта қарым-қатынастың негізгі үш түрін бөліп көрсетеді: оқу қарым-қатынасы (танымдық әрекет барысында болады), әлеуметтік (қоғамдық шараларға байланысты), кәсіби (болашақ жұмысы, мамандығы туралы кеңесу барысында), достық (тұлғалық жеке мәселелерін шешу бағытында).

Бірқатар зерттеулер студенттік топ ішіндегі қарым-қатынас барысындағы коммуникативті бейімделуге бағытталған. Коммуникативтік әрекеттер талаптарына байланысты оқу тобындағы студенттердің бейімделу процесі маңызды.

Кейбір зерттеу жұмыстарында студенттің бейімделуіне әсер етуші сыртқы фактор ретінде студенттердің ұжымында және оқу процесіне қатысушылардың барлығымен қатынасты тұрақтандыруға негіз болатын оқытушылардың коммуникативтік қасиеттерін жатқызады. Сонымен қатар, ЖОО-ндағы оқу процесі барысында қарым-қатынастың сипаты қарастырылады. Студенттің коммуникативтік әрекетке бейімделуінің сыртқы факторы оқытушының тұлғасы арқылы, оқу әрекеті барысындағы оқытушы мен студенттің арасындағы өзара қарым-қатынас формасына байланысты, ақпараттандырудың даралық стилі.

Жоғары мектептегі оқу үдерісіне бейімделуде келесі маңызды факторлардың бірі студенттің өзін-өзі реттеуі өз іс-әрекетін жоспарлауы және оның нәтижесін болжауы, өз мінез-құлқын басқара білуі.Студенттің жоғары мектептегі оқу процесіне бейімделуінің жетістігі аталған факторларға тәуелді, ол дидактикалық бейімделудің негізгі факторларымен анықталады-студенттің оқып жатқан пәніне қатынасы, кәсіби түйсіну, интеллектуалдық әрекетін басқару, оқуға қызығушылығы, оқу жұмысында өзбетінше жұмыс жасау білігі мен дағдысын жаттықтыру және меңгеруі .

Кейбір зерттеулерде оқу әрекеті барысында бейімделген жағдайларды талдауды іске асырады, мысалы, күткен нәтижеге қол жеткізбей қалған жағдайлар, таңдау пәнінде қиындықтардың туындауы, қабылданған білім барысында немесе пәнді игеруде қарама-қайшылықтардың туындауы, т.б. Мұндай танымдық-шиеленісті жағдайлар психологиялық кедергіні шешу арқылы шешіледі, басты рольде күтілетін нәтижеге байланысты жағымсыз эмоциялар көрінеді.

Кейбір ғалымдардың зерттеулерінде дидактикалық бейімделудің ішкі факторлары студенттің танымдық процестерінің ерекшеліктері мен олардың тұлғалық сипатымен анықталады. Осыған байланысты бірінші курс студенттерінің бейімделуінің жетістігі негізінен интеллектуалдық қызметіне байланысты, жоғары дәрежеде бейімделген студенттерде зейіні тұрақталған, орташа бейімделген студенттерде зейіннің ауысуы жетекші фактор болып табылады, екінші курс студенттерінде бейімделудің жетістігі тұлғалық қасиеттеріне байланысты, яғни, мақсатқа жетудегі тұрақтылық, табандылық, жауапкершілік, ұйымдастырушылық. Үшінші курста бейімделген студенттің жетекші факторы зейіннің жоғары дәрежеде дамуы, өзін-өзі бақылаудың жоғары дәрежелілігі, шешім қабылдағыштығы, шығармашылығы, креативтілігі, сыни ойлауын жатқызады.

Студенттердің дидактикалық бейімделуіне әсер ететін ішкі факторларды зерттеуде олардың қажеттілік-мотивациялық сферасын ескерген жөн. Себебі тұлғаның оқу үдерісінің ерекшелігіне бейімделуі қажеттілік-мотивациялық сферасының сипатына және динамикасына тәуелді.

ЖОО-ғы оқу үдерісіне бейімделуінде студенттердің зейін ерекшеліктері де айтарлықтай орын алады. Себебі бірінші курста студенттердің оқу үлгерімі төмендейді. Бұл ЖОО-ндағы оқу үдерісінің студенттерге қойылатын талаптарға зейінінің құрлымы мен даму деңгейінің уақытша сәйкессіздігіне байланысты.

Студенттің жоғары оқу орнындағы оқу үдерісіне бейімделуіне әсер етуші факторлар әлеуметтік қоршаған ортамен, студенттің танымдық процестерінің даму деңгейіне және тұлғалық қасиеттерінің ерекшелігіне байланысты болады. Сондықтан да жоғарыда көрсетілген ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып, біз өз зерттеулерімізде студенттің бейімделу жетістігіне оқытушылардың қатынасы, студенттің жеке дара ерекшелігі, әлеуметтік ортасы мен жеке қасиеттері әсер ететініне көз жеткіздік.

Жоғары мектептегі оқу үдерісіне студенттің бейімделуін зерттеген ғалымдардың еңбектерінде бейімделудің тиімділігіне тұлғаның даралық-психологиялық ерекшелігінің әсерінің маңыздылығын баса атап көрсетеді.

Соңғы кездері ғалымдар студенттің жоғары мектептегі оқу үдерісіне бейімделуіне тұлғаның даралық-типологиялық ерекшелігі, интелектуалдық дамуы, мотивациалық ерекшелігі, әрекетінің стилі, тұлғалық өзгерістері, әлеуметтік маңызды қасиеттерінің қалыптасуы құндылықтар жүйесі, этникалық менталитеті әсеріне баса назар аударып келеді. Бұл зерттеулердің теориялық-әдіснамалық негізі Л.С.Выготскийдің психиканың мәдени-тарихи даму тұжырымдамасына сүйенеді. Студенттің бейімделуіне әсер ететін даралық-типологиялық факторды студенттің ұлттық психологиялық ерекшелігі арқылы анықтайды.

Студенттің іс-әрекетінің ерекшелігі бірінші курстан бастап-ақ көріне бастайды. Студенттің психикалық күйіне оқу материалының үзіліссіздігі, оқытушылар құрамы, қоршаған орта жағдайларын әсерін тигізе отырып, оқу және қоғамдық әрекеттері барысына әсер етеді. Егерде бірінші курс студенті өзіне тән оқу-коммуникативтік әрекетінің даралық стилін анықтаса, ол студент үшін бейімделу процесі жеңіл өтеді. Даралық стилі деп әрекет тәсілдері мен әдістері жүйесінің тұрақтылығы түсіндіріледі.

Студенттің даралық-типологиялық ерекшелігі бейімделу процесінің өтуіне және студенттің бейімделуінің нәтижесіне өзіндік әсерін тигізеді. Жоғары мектептегі оқу үдерісіне бейімделуінің жетістігіне кейбір психофиозологиялық қасиеттер өзіндік әсерін тигізеді. Бұған темпераменттің ерекшелігін жатқызуға болады. Темперамент типі іштей дара, тұлғалық қасиеттеріне жатады, ол арқылы тұлғааралық қарым-қатынасы, басқа адамдармен қарым-қатынасы анық көрінеді.

Студенттік шақтың психологиясын терең игеру оқытушыларға әр студентті жеке тәрбиелеу мен олардың ғылымға деген құштарлығын ынталандыру мәселелерін шешуде қажетті басты жол болып табылады. Студентке әлеуметтік толысқан тұлға және ғылыми көзқарастар иегері ретінде қарау адамның дүниеге көзқарасын ғана емес, өміріндегі өз орнына деген көзқарасын да қалыптастырады. Басқа сөзбен айтқанда, студент көзқарасының қалыптасуы, өзін белгілі бір қоғамдық құндылық иесі және әлеуметтік пайдалы тұлға екенін сезінуін білдіреді.

Біз өз зерттеулерімізде бейімделу процесі барысында студенттің бойында кәсіби іс-әрекетіне қажетті әлеуметтік қасиеттер де қалыптасатынын қарастырдық. Бұл негізде, жоғарыда қарастырылған студенттердің бейімделуінің өлшемдері мен көрсеткіштері туралы пікірлерді талдай отырып, төмендегідей қорытынды жасалады:

1. ЖОО-ғы оқу үдерісіне және таңдаған мамандығына қарым-қатынасы. ЖОО-да оқу міндеті кәсіби-бағдарлы оқу әрекеті тұлғалық-қызығугшылығына сай іріктеледі, кәсіби өз білімін жетілдіруге деген қажеттілік туындайды. Жаңа жағдайлар студенттен білімділікті, белгілі деңгейде біліктілікті талап етеді, студент өзінің тұлғалық мүмкіншілігін жүзеге асыру үшін оқу әрекетіне қатынасын өзгертуді қажет етуімен қатар, өзіндік стилін қалыптастыруды қажет етеді. Бұл тұрғыда таңдаған мамандығына үлкен мән беріледі, себебі, таңдаған мамандығы сәтсіз болса ол оның қабілетіне де, тұлғалық қасиетіне де сай келмейді, бейімделу жетістіктеріне жету мүмкіндігі де төмен болады.

2. Студенттік ортаға кіру. ЖОО-ғы студенттің толыққанды оқуы, шығармашылық өсуі топтастарымен, оқытушылармен қарым-қатынасынан тыс қалуы мүмкін емес, сондықтан да студент олардың өзіне деген қызығушылығын тудыра білуі, өзінің қабілетін көрсете білуі, олардың деңгейіне жете білуі қажет. Бұл студенттің бейімделуіне оң әсерін тигізеді.

3. Эмоциялық дайындық. Психикалық ахуал студенттің бейімделуінде маңызды роль атқарады. Іс-әрекеттің сәттілігіндегі эмоциялық жағдайлар оның негізгі бір компоненті болып табылады.

4. Әлеуметтік және кәсіби маңызды қасиеттерінің қалыптасуы. Жоғары кәсіби білім алу барысында студеттің бойында тұлғалық қасиеттері қалыптаса бастайды, көптеген мәселелермен кездеседі (жаңа орта, жаңа құрдастарымен, оқытушылармен қарым-қатынас, өзін-өзі бағалау). Бұл туындаған мәселелерді шешу өзін-өзі ұйымдастыруды, өмірлік басымдылықтарды түйсіну мен оларды орындауға ұмтылыс, өз әрекетін жоспарлауды қажет етеді. Бұл негізде әлеуметтік және кәсіби маңызды қасиеттер қалыптаса бастайды.

Жалпы алғанда біздің зерттеулеріміздегі студенттің жоғары мектептегі оқу үдерісіне бейімделуінде маңызды өлшемдер студенттің ЖОО-ның жағдайына қатынасы, эмоциялық көңіл-күйі, студенттер қауымына енуі, тұлғалық маңызды қасиеттерінің қалыптасуы.

Олай болса, педагогикалық-психологиялық әдебиеттерге талдау жасай отырып, студенттің ЖОО-на бейімделу процесіне берілген толығырақ анықтаманы былай тұжырымдауға болады: «студенттің ЖОО-ның шарттарына, жағдайларына сай тұлғалық қасиеттерінің икемделуі, жаңа әлеуметтік және кәсіби маңызды қасиеттерді өз бойында қалыптастыруы, тұлғалық мүмкіншіліктерін іске асыруды қамтамасыз ету процесі».

Әдебиеттер тізімі

1.Төребаева К.Ж. Студенттердің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру. - Ақтөбе: 2002.-154б.
2.Реан А.А. Психология изучения личности. – СПб.: Питер,1999. – 416 с.
3.Омарова Р.С. Жоғары оқу орындарында студенттердің танымдық ізденімпаздығын қалыптастыру. Дис. ... пед. ғыл. канд. – Алматы, 2002. – 166 б.
4.Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности //Вопр.психологии.-1989.- №1.- С.92-100.
5.Кондрашева Л.В., Демина Л.Д. О методике изучения адаптации выпускников педвузов к педагогической деятельности //Адаптации выпускников высшей школы кработе на селе. -Барнаул: Изд-во Пед. об-ва РСФСР, 1981.-94-96с.
6.Головатый Н.Ф.Студент: путь к личности. –М.:Изд-во МГУ, 1982.
7.Балуев С.И. Механизмы адаптации // Адаптация учащихся 9-10 классов и студентов к учебной и физической нагрузкам. - М.: Изд-во МОПИ, 1987.-С.10-17.
8.Джакупов С.М., Бердібаева С.К. Психологиялық зерттеу нәтижелерін статистикалық өңдеу тәсілдері. А. 1998.
9.НамазбаеваЖ. И. Психология. - Алматы: Print-S, 2005. -293 б.
10.Жарықбаев Қ.Б. Психология. – Алматы: Мектеп, 1994. – 272 б.

11.Зотова О.И. Кряжева И.К. Некоторые аспекты социально-психологических аспектов адаптации личности //Методология и методы социальной психологии. /Отв.ред. Шорохова Е.В.-М.:Наука, 1997-173-189с.
12.Боронина Л. Н. Вишневский, Ю. Р., Дидковская Я. В. , Минеева С. И. Адаптация первокурсников: проблемы и тенденции // «Научное, научно-методическое, материально-техническое и информационное обеспечение образования» - Министерства образования РФ., 2001. - 284с.

К.Ж.Туребаева, А.С.Мамбеталина, Ш.М.Туребаева
Актюбинский региональный государственный университет им. К.Жубанова, Актобе, Казахстан
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Международный казахско-турецкий университет им. К.А. Ясауи

Адаптация студентов высших учебных заведений к учебному процессу

Аннотация. Подготовка компетентных специалистов - одна из актуальных задач, стоящих перед современным образованием. Профессиональная и социальная подготовка будущих специалистов напрямую зависит от знаний и навыков, полученных в учебном процессе в ВУЗе. Для освоения учебного процесса и реализации личностного развития студентов в ВУЗе очень важен процесс адаптации. Студент – культурная личность, которая стремится найти свое место в обществе и систематически изучать будущие тенденции. Адаптация определяется как структура социализации личности, историческое установление процесса усвоения социального опыта. Адаптация студента – это психологически сложный динамический процесс. В результате новых действий она влияет на личностные качества и социальное положение студента. Социальная и профессиональная деятельность студента формируется на основе приобретенных знаний, умений и навыков в стенах вуза.
Ключевые слова. Студент, компетентность, конкуренция, адаптация, учебный процесс, дидактика.

K.Zh.Turebayeva[1], A.S.Mambetalina[2], Sh.M.Turebayeva[3]
[1]Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan
[2]L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[3]K.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University

Adaptation of students of higher educational institutions to the educational process

Abstract. The training of competent specialists is one of the urgent tasks facing modern the education. Professional and social training of future specialists directly depends on the knowledge and skills obtained in the educational process at the university. To learn the learning process and realize the personal development of students in the university is very important process of adaptation. A student is a cultural personality that seeks to find a place in society and systematically study future trends. Adaptation is defined as the structure of the socialization of the individual, the historical establishment of the process of assimilation of social experiences. Adapting of a student is a psychologically complex dynamic process. As a result of new actions, it affects the personal qualities and social status of the student.
Key words. Student, competence, competition, adaptation, educational process, didactics.

References

1.Turebaeva K.Zh. Studentterdin karym-katynas madenietin kalyptastyru [Formation of students' communication culture], (Aktobe, 2002).
2.Rean A.A. Psihologia izucheniya lichnosti [Psychology of personality] (Peter, Sbs, 1999).
3. Omarova R.S. Zhogari oku oryndarynda studentterdin tanymdyk izdenimpazdygyn kalyptastiru [Formation of cognitive exploration of students in higher education institutions] (Desis ... ped. the science kand, Almaty, 2002).
4. Ball G.A. Ponyatie adaptacii I ego znachenie dlya psihologii lichnosti [Psychology of adaptation and psychology for personality] Voprosy psihologii 1, 92-100(1989).
5. Kondrasheva L.V., Demina L.D. O metodike izucheniya adaptacii vypusknikov pedvuzov k pedagogicheskoi deyatelnosti [Methods of adaptation of pedagogical educators to pedagogical activity.] [Adaptaciya vypusknikov vysshei shkoly k rabote na sele] (Izd.voPed. Ob-v. RSFSR, Barnaul, 1981).
6. Golovaty N.F. Student: put k lichnosti. [Student: the way to personality] (Izd-vo MSU, Moscow, 1982).
7.Baluyev S.I. Mekhanizmyadaptacii [Mechanisms of adaptation] [Adaptaciauchashihsya 9-10 klassov I studentov k uchebnoi I fizicheskoinagruzkam] [Adaptation of pupils of 9-10 classes and students to educational and physical loads.] (Izd-vo MIPI, Moscow, 1987).

8. Djakupov S.M., Berdibaeva S.K. Psihologiyalyk zertteu natizhelerin statistikalyk ondeu tasilderi[Methods of statistical processing of psychological research results] (Almaty, 1998).
9. Namazbaeva Zh.I. Psihologia [Psychology]. (Almaty, Print-S, 2005).
10. Zharykbayev K.B. Psihologia [Psychology]. (Almaty, School, 1994, 272 p).
11.Zotova O.I., Kryazheva I.K. Nekotorye aspekty socialno-psikhologicheskih aspektov adaptacii lichnosti [Some

aspects of socio-psychological aspects of personality adaptation] Metodologia I metod i socialnoi psihologii [Methodology and methods of social psychology] Otv.red. ShorokhovaE.V.(Nauka, Moscow, 1997).
12. Boronina L.N. Vishnevsky Yu.R., DidkovskayaYa.V., Mineeva S.I. Adaptacia pervokursnikov: problamy I tendencii [Adaptation of first-year students: problems and trends.] 'Nauchnoe, nauchno-metodicheskoe, materialno-tekhnicheskoe I informacionnoe obespecheniye obrazovaiya [«Scientific, scientific-methodical, material and technical and information support of education»] (Ministry of Education of the Russian Federation, Russia, 2001).

Авторлар туралы мәлімет:
Төребаева К. Ж. – Мектепке дейінгі және арнаулы білім кафедрасының меңгерушісі, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан.
Мамбеталина А.С. – Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті міндетін атқарушы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.
Туребаева Ш.М.–докторант, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, ОҚО, Түркістан, Қазақстан.
Turebayeva K.Zh.- Head. Of Department of Preschool and Special Education, Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan.
Mambetalina A.S. - Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-knowledge, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
Sh.M.Turebayeva - doctoral student, International Kazakh-Turkish University named after K.A.Yasaui, Turkestan, Kazakhstan.

ХҒТАР 77.03

Е.К. Уанбаев
С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті. Өскемен, Қазақстан.
(E-mail: uanerken@mail.ru)

Шығыс Қазақстан облысының аудандарындағы бұқаралық спорт жұмыстары дамуының әлеуметтік-экономикалық жайлары

Аннотация. Мақалада ШҚО-ның аудандарының әлеуметтік-экономикалық жайлары, оның дене мәдениеті және спортқа әсері зерттеліп, салыстырылады. Еліміздің шығыс өңірінің кейінгі 10 жыл уақытында негізгі экономика және әлеуметтік салалардың өсуін анықтап, көрсетеді. Автор Өскемен қаласының жанындағы бірі мал шаруашылығымен, екіншісі егін шаруашылығымен айналысатын Глубокое, Ұлан және орташа шалғай, өте шалғай шекара аймағында орналасқан Жарма, Зайсан аудандарындағы әлеуметтік-экономикалық жайлары бір-бірімен салыстырылады. Ол жайлардың 2006 және 2016 он жыл аралығында өсу, жоғарылауын анықтайды.

Экономиканың жақсаруының әлеуметтік көрсеткіштерінің жоғарылауына, спорт құрылымдарының көбеюіне, адамдардың денсаулықтарына көңіл бөлініп, дене тәрбиесі және спорт жаттығуларымен көптеген адамдардың тұрақты, жүйелі, айналысуына әсер ететінін нақты мысалдармен дәлелдейді. Ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізе келе, осы мәселелерді шешудің тиімді жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер. Әлеуметтік-экономикалық жайлар, дене тәрбиесі және спорт, денсаулықты нығайту, дене жаттығулары.

Кіріспе. Ел экономикасының жоғарылауы, ұлттық табыстың ұлғаюына байланысты дене мәдениеті және спорт жүйесі дамиды. Дене тәрбиесінің әлеуметтік-экономикалық мәні адам ағзасының функциональды мүмкіндіктерін жоғарылату, денсаулығын нығайтудан тұрады. Ғылыми тәжірибе мәліметтері бойынша дене тәрбиесі жаттығуларымен жүйелі түрде айналысушылардың санын 10 %-ға көбейтсе, сырқаттанушылардың санын 6,7 %-ға азайтуға мүмкіндік берілетіндігі дәлелденген. Ғылыми зерттеулер материалдарында мақсатты бағытталған дене жаттығулары еңбекшілердің кәсіби жұмыс қабілеттілігі деңгейін 7-18 %-ға, еңбек өнімділігін 0,64 — 1,9 %-ға арттыруға, сырқаттануды 20-83 %-ға дейін азайтуға мүмкіндік беретіндігі көрсетілген. Мұның өзі кәсіпорындарға үлкен көлемде экономикалық табыс әкелмек [1].

Қазіргі кезеңде Қазақстанның экономикалық даму үрдісі ілгерілеуде, әлі де жоғарылау мүмкіншіліктері үлкен. Оған табиғи бағалы қазбалардың, шикізат, мұнай, газ өнімдерінің көптігі, халықтың ынта-пейілі, әл-ақуалы жеткілікті. Енді осы мүмкіншіліктерді жетілдіру, жастарды, еңбек ететін адамдарды бір мақсатқа шоғырландыру, олардың денсаулықтарын нығайту, еңбек тиімділіктерін арттыру қажет болады. Ол үшін дене мәдениеті және спортты қаржыландыру, ұйымдастыруға көп көңіл бөлінуі қажет.